

Οι Τσιγγάνοι της πρώην ΕΣΣΔ

Περιπλανώμενοι στις αχανείς πεδιάδες της Ρωσίας

Οι πρώτοι Τσιγγάνοι, στην περιοχή που καλύπτουν οι χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, εμφανίστηκαν στην Κεντρική Ασία και στην περιοχή της Υπερχαικασίας κατά τη διάρκεια των πρώτων μεταναστεύσεών τους από την Ινδία και την Περσία στη Μέση Ανατολή και την Ευρώπη. Τουλάχιστον αυτό υποστηρίζουν οι εκπρόσωποι μιας από τις πιο επικρατούσες απόψεις για την καταγωγή των Τσιγγάνων. Δείγματα της παρουσίας των Τσιγγάνων στην περιοχή της Αρμενίας δίνει η γλωσσολογία, η επιστήμη η οποία συνέβαλε περισσότερο από κάθε άλλη στην κατανόηση της ιστορίας των Τσιγγάνων.

Αδιευκρίνιστο παραμένει το ζήτημα εάν η διάσπαση των Τσιγγάνων σε διαφορετικές ομάδες προήλθε μετά την είσοδό τους στην Αρμενία, όπως ισχυρίζεται ο Sampson, ή ο διαχωρισμός των Τσιγγάνων ρηπ πραγματοποιήθηκε πριν εκείνοι βρεθούν υπό πλήρη αρμενική επιρροή, όπως πιστεύει ο A. Fraser¹. Αδιευκρίνιστες παραμένουν, επίσης, οι αιτίες που οδήγησαν στην είσοδο των Τσιγγάνων στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Γενικότερα, πρέπει να σημειωθεί ότι η ύπαρξη τόσων «λευκών σελίδων» στην ιστορία των Τσιγγάνων, τόσων στιγμών, όπου οι θρύλοι, οι δοξασίες και τα παραμύθια διαπλέκονται με πραγματικά ιστορικά γεγονότα, δυσκολεύει εξαιρετικά το έργο της επιστημονικής αντικειμενικής θεώρησης της ιστορίας αυτής της τόσο ταλαιπωρημένης ομάδας².

Ο Α. Πασπάτης, διαπιστώνοντας τις φανερές επιδράσεις της «σλαβονικής» γλώσσας στη Romani, φτάνει στο συμπέρασμα ότι, κατά τη διέλευσή τους από την Ινδία, οι Τσιγγάνοι εισήλθαν στη Ρωσία και ταυτόχρονα (ή μετέπειτα) στη Μολδαβία, τη Βλαχία, την Ουγγαρία κ.λπ. «*Η μετανάστευσή των από την Ινδία και η πολυχρόνιος αυτών διατριβή εντός της Ρωσίας και των παροχθίων του Ιστρού χωρών, είχαν εξαλείψει από την μνήμη των αναλφάβητων αυτών απογόνων και γένος και πατρίδα*»³.

Σύμφωνα με την άποψη του Σοβιετικού καθηγητή Α.Π. Μπαράνικοφ, ο οποίος μελέτησε τη γλώσσα των Τσιγγάνων της Ουκρανίας, οι Τσιγγάνοι εισέρχονται για πρώτη φορά στην περιοχή της Ουκρανίας γύρω στο 16ο αιώνα. Οι σημαντικές γλωσσικές ομοιότητες των Τσιγγάνων της Ουκρανίας με τους Τσιγγάνους της Ουγγαρίας και της Βεσσαραβίας δηλώνουν την κοινή καταγωγή τους.

Ένα δεύτερο κύμα Τσιγγάνων εμφανίζεται λίγο αργότερα από τη Γερμανία και την Πο-

---

Ο Μ. Δαφέρμος είναι διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Κρατικού Πανετ. Λομονόσοφ της Μόσχας.

λωνία προς τη Βόρεια Ρωσία. Για πρώτη φορά σε κρατικά διατάγματα γίνεται λόγος για τους Τσιγγάνους τη 13η Σεπτεμβρίου 1733 και την 1η Μαρτίου 1766 αντίστοιχα. Από τα διατάγματα αυτά γίνεται γνωστό ότι οι Τσιγγάνοι κατοικούσαν στην Ουκρανία, στη Μολδαβία, στην περιοχή του σημερινού Βαρώνες, στο Καζάν, στο Αστραχάν κ.λπ. Η τσαρική εξουσία δοκίμασε για πρώτη φορά να επιβάλει τη φορολόγηση των Τσιγγάνων, που μέχρι τότε μετακινούνταν δίχως περιορισμούς από περιοχή σε περιοχή.

Οι διαφορές που εμφανίζονται μεταξύ των Τσιγγάνων του Βορρά και του Νότου της Ρωσίας στη γλώσσα, στον τρόπο ζωής, στις ασχολίες, εξηγούνται σε κάποιο βαθμό αν υπολογιστεί η διαφορετική προέλευσή τους. Στο γλωσσικό τους ιδίωμα, οι Τσιγγάνοι της Ρωσίας και της Λευκορωσίας —σε αντίθεση με τους Τσιγγάνους της Ουκρανίας— έχουν αφομοιώσει πολλά στοιχεία της γερμανικής γλώσσας. Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνταν «Γερμανοί» και «Πολωνοί» Τσιγγάνοι και ονόμαζαν τους Τσιγγάνους της Ουκρανίας «Σέρβους» και «Χαχλούς»⁴.

Ξεχωριστή ομάδα αποτελούν οι Τσιγγάνοι της Κριμαίας, οι οποίοι έχουν συγχωνευτεί με τους Τατάρους και έχουν αποδεχθεί τη μουσουλμανική θρησκεία (οι Τσιγγάνοι της Ρωσίας είναι χριστιανοί ορθόδοξοι).

Από άποψη γλώσσας, οι Τσιγγάνοι που διαμένουν σε περιοχές της πρώην ΕΣΣΔ είναι κατά κανόνα *δίγλωσσοι* (και *ορισμένες φορές και τρίγλωσσοι*). Ομιλούν τη δική τους γλώσσα και τη γλώσσα της εθνότητας με την οποία έρχονται σε επαφή. Οι Τσιγγάνοι της Ρωσίας μιλούν τα λευκορωσικά, της Κριμαίας τη γλώσσα των Τατάρων, στην Αρμενία τα αρμένικα, στην Κεντρική Ασία τα ουζμπέκικα κ.λπ.

Το τσαρικό καθεστώς δοκίμασε να επιβάλει με βίαια μέσα τη μόνιμη εγκατάσταση των Τσιγγάνων και τη μετατροπή τους σε δουλοπάροικους. Ένα από τα μέτρα που εφαρμόστηκαν ήταν ο περιορισμός της δυνατότητας μετακίνησής τους. Μετά το 1759 απαγορεύτηκε στους Τσιγγάνους να εισέρχονται στην Αγ. Πετρούπολη. Το 1784 τους απαγορεύτηκε η χορήγηση διαβατηρίων ως τη στιγμή της πιστοποίησης της μόνιμης εγκατάστασής τους σε κάποια περιοχή.

Όμως, σε σχέση με τους Τσιγγάνους της Δυτικής Ευρώπης, η στάση της επίσημης εξουσίας στη Ρωσία ήταν πιο ανεκτική και δεν παρατηρούνται συχνά ακρότητες και θηριωδίες στην αντιμετώπισή τους. Μια από τις αιτίες που απέτρεψαν την έντονη αντιπαράθεση Τσιγγάνων - μη Τσιγγάνων είναι η *εθνική ανομοιογένεια* και η *εξαιρετική πολιτισμική ποικιλομορφία* της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.

Αυτό δε σημαίνει φυσικά ότι οι Τσιγγάνοι δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα στις σχέσεις τους με την κεντρική εξουσία. Ο Α. Γκέρτσεν περιγράφει φοιητές σκηνές, όταν στρατιωτικά αποσπάσματα προσπαθούσαν με τη βία να εντάξουν τους Τσιγγάνους στο στρατό. Οι κρατικοί υπάλληλοι αναφέρονται στους Τσιγγάνους ως κλέφτες και απατεώνες⁵.

Η τσαρική κυβέρνηση προσπάθησε όχι μόνο «με το ρόπαλο», αλλά και «με το καρτό», να εξασφαλίσει τη μετάβαση των Τσιγγάνων στον εδραίο τρόπο ζωής. Έτσι, στις 18 Φεβρουαρίου 1836 εκδίδεται διάταγμα για τη μόνιμη εγκατάσταση 752 οικογενειών Τσιγγάνων σε μια περιοχή της Βεσσαραβίας και τους χορηγούνται 9.202 ντεσιτίνες⁶ γης. Δημιουργούνται δυο χωριά, το *Κάιρο* με 141 σπίτια και η *Φαρασόνοφκα* με 146 σπίτια⁷. Τα ονόματα των χωριών εκφράζουν την *πλατιά διάδοση στη Ρωσία της συγκεκριμένης περιόδου του μύθου περί αιγυπτιακής καταγωγής των Τσιγγάνων*.

Μετά από μερικά χρόνια τα σπίτια ερήμωσαν, η γη έμεινε ακαλλιέρογητη, τα χωριά ερήμωσαν. Οι Τσιγγάνοι συνέχισαν τις μετακινήσεις τους και οι διοικητικές προσπάθειες της τσαρικής εξουσίας να τους επιβάλει τη μόνιμη εγκατάσταση απέτυχαν.

Ο Α.Π. Μπαράνικοφ τονίζει τη βασική διαφορά των Τσιγγάνων από τους άλλους νομαδικούς λαούς που μετακινούνταν στις ατέλειωτες πεδιάδες της Ρωσίας. «Ακόμα και στις περιπτώσεις που οι Τσιγγάνοι γίνονταν ημινομάδες και περνούσαν τους χειμώνες στα χωριά, την άνοιξη μετακινούνταν... κυρίως στις μεγάλες πόλεις»⁸. Οι Τσιγγάνοι επιδίωκαν να προσεγγίζουν κατοικημένα πολυσύχναστα μέρη, στα οποία θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα μέσα για την επιβίωσή τους⁹.

Το τελευταίο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Τσιγγάνων από τη Ρουμανία και τη Μολδαβία στη Ρωσία εμφανίζεται στο τέλος του 19ου αιώνα. Μια από τις αιτίες των μετακινήσεων είναι η κατάργηση της δούλοπαροικίας και της αγοροπωλησίας ανθρώπων στη Βλαχία και στη Μολδαβία (το 1864 επιτυγχάνεται η πλήρης νομική ελευθερία τους). Ο Α. Fraser υποστηρίζει ότι ο κύριος όγκος των Τσιγγάνων εγκατέλειπε τις απελευθερωμένες εκτάσεις στις παραδουναβίες περιοχές, «φοβούμενοι ότι θα αποκατασταθεί η παλιά τάξη πραγμάτων»¹⁰. Οι Καλντεράσα, χαλκιάδες οι οποίοι εξειδικεύονταν στο γάνωμα οικιακών σκευών, μετακινήθηκαν προς τη Ρωσία, τη Βουλγαρία, τη Σερβία κ.λπ.

Οι μετακινήσεις αυτές σχετίζονται επίσης με την κρίση που επιφέρει η βιομηχανική επανάσταση στα βιοτεχνικά εργαστήρια των Τσιγγάνων χαλκιάδων. Οι χειρωνακτικές εργασίες, που μέχρι τότε εκτελούσαν οι Τσιγγάνοι, αρχίζουν να παρακμάζουν και να φθίνουν. Οι Καλντεράσα αρνούνται να εγκαταλείψουν τις παραδοσιακές ασχολίες τους και να γίνουν βιομηχανικοί εργάτες και προτιμούν να μεταναστεύσουν σε νέες χώρες στο δύσκολο αγώνα για επιβίωση. Χαρακτηριστικό στοιχείο των Τσιγγάνων είναι οι σημαντικές αντιστάσεις που πρόβαλλαν στην επέλαση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και τη μετατροπή τους σε μισθωτούς εργάτες.

Ένα από τα σημαντικότερα επαγγέλματα των Τσιγγάνων της Ρωσίας ήταν το εμπόριο αλόγων. Οι Τσιγγάνοι έκοιβαν συχνά τα μειονεκτήματα των αλόγων, τα έβαφαν, επιδιόρθωναν τα δόντια τους για να φαίνονται νέα. Επιδείκνυαν αξιοθαύμαστες ικανότητες προκειμένου να πείσουν τους υποψήφιους αγοραστές αλόγων.

Την κλοπή αλόγων δεν την εκλάμβαναν οι Τσιγγάνοι ως αδίκημα, αλλά ως πράξη ηρωισμού. Στην καταπληκτική σοβιετική ταινία για τη ζωή των Τσιγγάνων στην προεπαναστατική Ρωσία, «*Το τάμπορ*¹¹ φεύγει στον ουρανό»¹², ένας Τσιγγάνος επικρίνει κάποιον άλλο, που έκλεψε μια κότα: «*Να κλέβεις άλογα και γυναίκες και όχι κότες! Και αν δεν τα καταφέρνεις, τότε να γίνεις τεχνίτης!*»

Μια από τις πιο σημαντικές ασχολίες, κυρίως των γυναικών, στις μεγάλες πόλεις ήταν η συμμετοχή τους σε μουσικά και χορευτικά συγκροτήματα. Συνηθισμένο όργανο που συνόδευε τα τραγούδια τους ήταν η επτάχορδη ρωσική κιθάρα. Πρωταρχικά οι τσιγγάνικες χορωδίες και ορχήστρες έγιναν της μόδας στους κύκλους των ευγενών και των αριστοκρατών. Μια από τις πρώτες χορωδίες από Τσιγγάνους δημιούργησε στο δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα ο κόμης Α. Ορλόφ. Τα μέλη της χορωδίας φορούσαν ρούχα με φανταχτερά χρώματα. Μετέπειτα, δημιουργήθηκε ο μύθος ότι η κλασική φορεσιά των Τσιγγάνων έχει τις ρίζες της στη χορωδία του κόμη Α. Ορλόφ.

Μετά το 1850, η τσιγγάνικη μουσική έπαψε να είναι υπόθεση μόνο των ευγενών. Οι έμποροι και οι διανοούμενοι εκφράζουν το ενδιαφέρον τους γι' αυτή. Με τον καιρό η τσιγγάνικη μουσική «δημοκρατικοποιείται», γίνεται μέσο ψυχαγωγίας όχι μόνο των εύπορων, αλλά και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Αυτή την περίοδο αποκτά πλατιά εξάπλωση ο *μύθος της ανέμελης, ελεύθερης τσιγγάνικης ζωής*, που ενέπνευσε ποιητές και συγγραφείς, αλλά και ανθρώπους που αισθάνονταν απέχθεια προς τις συμβατικότητες της κοσμικής ζωής.

Μέρος των Τσιγγάνων που ζούσαν στη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη απέκτησαν τέτοια φήμη και οικονομική ισχύ που δε γνώριζαν σε καμιά χώρα της Ευρώπης. «*Αλλ' εις ουδεμίαν χώραν της Ρωσίας και εν γένει της Ευρώπης ευτύχησαν τοσοούτον όσον εις τον νομόν της Μόσχας, όπου πολλοί εξ αυτών έχουσι καταλύματα μεγαλοπρεπή, οχήματα λαμπρά και συγγένειαν εξ αγχιστείας μετά γενιστάνων της Ρωσίας*»¹³.

Η στενή σύνδεση μέρους των Τσιγγάνων με την παρακμάζουσα αριστοκρατία του αίματος και του χρήματος στην τσαρική Ρωσία ήταν μια από τις αιτίες της επιφυλακτικής και συχνά αρνητικής αντιμετώπισης των Τσιγγάνων στην πρώτη περίοδο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917.

Θα ήταν όμως λάθος να ταυτίσουμε τους Τσιγγάνους της Ρωσίας μ' αυτή την ιδιόμορφη ελίτ, η οποία εξασφάλιζε τα προνόμιά της ως υπηρετικό προσωπικό στα σαλόνια των ευγενών και των εμπόρων. Πρώτα απ' όλα, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι, παρά τις ενθουσιώδεις εκδηλώσεις και τη λατρεία που έτρεφαν τα εύπορα στρώματα της πόλης προς τους Τσιγγάνους, *πραγματικός συγχρωτισμός και αλληλεπίδραση μεταξύ Τσιγγάνων και μη-Τσιγγάνων δεν επιτεύχθηκε, ούτε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στη δοσμένη ιστορική φάση, εξαιτίας της ιεραρχικής φεουδαρχικής δομής της κοινωνίας*.

Οι Τσιγγάνοι παρέμεναν μια κλειστή παραδοσιακή κοινότητα, με αυστηρούς κανόνες να ρυθμίζουν τις σχέσεις τους με την έξω κοινωνία. Ακόμα και τα δώρα που οι ευγενείς τους χάριζαν, δεν είχαν δικαίωμα να τα ιδιοποιηθούν ατομικά. Κατά κανόνα, τα δώρα αυτά μοιράζονταν μεταξύ όλων των Τσιγγάνων, οι οποίοι εργάζονταν στη χορωδία. Η χαλάρωση αυτού του κανόνα και οι εξαιρέσεις που εμφανίστηκαν στη συνέχεια φανερώνουν την όξυνση της κοινωνικής διαφοροποίησης στα πλαίσια της ίδιας της ομάδας των Τσιγγάνων και τη χαλάρωση των κοινοτικών δεσμών.

Οι μικτοί γάμοι των γυναικών με νεαρούς αριστοκράτες συναντούσαν τη σφοδρή αντίδραση της επίσημης κοινωνίας αφενός και της κοινότητας των Τσιγγάνων αφετέρου. Τις περισσότερες φορές, οι προσπάθειες υπέρβασης των κοινωνικών και των πολιτισμικών φραγμών είχαν τραγική κατάληξη.

Οι φτωχότερες Τσιγγάνες της πόλης ασχολούνταν με τη χειρομαντεία και τη ζητιανιά. Το 80% των Τσιγγάνων πριν την επανάσταση ήταν νομάδες. Μόνο ένας στους 100 Τσιγγάνους γνώριζε γραφή και ανάγνωση. Σύμφωνα με την απογραφή του 1834, στη Ρωσία διέμεναν 48.247 Τσιγγάνοι (εκ των οποίων οι 18.738 στη Βεσσαραβία). Η απογραφή του 1897 κάνει λόγο για 14.582 Τσιγγάνους (8.836 στη Βεσσαραβία)¹⁴. Φυσικά ο αριθμός των Τσιγγάνων δε μειώθηκε. Απλά, οι Τσιγγάνοι έκριβαν την εθνικότητά τους.

Μετά από τις αποτυχημένες προσπάθειες του τσαρικού καθεστώτος να εντάξει τους Τσιγγάνους στην κοινωνική ζωή, ακολούθηθηκε μια πιο «αποτελεσματική» πολιτική. Οι

Τσιγγάνοι έπαψαν να υπάρχουν για την επίσημη εξουσία και το πρόβλημα της κοινωνικής ένταξής τους έπαψε να υφίσταται!!

Στην περίπτωση αυτή, εκφράστηκε ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της σκέψης πάσης μορφής γραφειοκρατών: *Όταν τα γεγονότα έρχονται σε αντίθεση με τη δική τους αντίληψη, τόσο το χειρότερο για τα γεγονότα.* Αφού το πρόβλημα της κοινωνικής ένταξης των Τσιγγάνων δεν μπορούσε να λυθεί με διοικητικά, γραφειοκρατικά μέσα, σιωπηρά ανακηρύχθηκε ανύπαρκτο και οι φυσικοί του εκπρόσωποι αφύσικα, ως διά μαγείας εξαφανίστηκαν (υπερφυσικές μαγικές ικανότητες φαίνεται ότι είχαν όχι μόνο οι Τσιγγάνοι, αλλά και η τσαρική εξουσία)¹⁵.

Η αναγέννηση των Roma

Με την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 οι μπολσεβίκοι κατέλαβαν την εξουσία σε μια χώρα ευρισκόμενη σε κατάσταση βαθύτατης εσωτερικής κρίσης και αποσύνθεσης. Στην τσαρική Ρωσική Αυτοκρατορία, η οποία δικαιολογημένα είχε χαρακτηριστεί «φυλακή των λαών», κατοικούσαν σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις 200 περίπου λαοί και σε χρήση βρίσκονταν 200 διαφορετικές γλώσσες¹⁶. *Η εθνική, πολιτισμική και γλωσσική διαφορετικότητα και ανομοιογένεια αποτελούσε χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτού του τεράστιου κράτους.* Οι μεγαλο-Ρώσοι έφταναν μετά την επανάσταση το 52% του συνολικού πληθυσμού (με βάση την απογραφή του 1897 ήταν μόνο το 43% του πληθυσμού¹⁷).

Η εθνική πολιτική του τσαρισμού ήταν αφομοιωτική και στηριζόταν στις αρχές του μεγαλορώσικου εθνικισμού. Η Ρωσική Αυτοκρατορία έπρεπε να είναι ενιαία και αδιαίρετη και να βρίσκεται κάτω από την ενιαία και απεριόριστη εξουσία του Ρώσου μονάρχη. Επίσημη θρησκεία ήταν η ορθόδοξη χριστιανική. Η ρωσική γλώσσα αποτελούσε επίσημη κρατική γλώσσα. Οι «ελευθερίες» και τα δικαιώματα των μη ρωσικών εθνοτήτων ήταν ανύπαρκτα.

Η πολιτική του βίαιου εκρωσισμού ενός εθνικά και πολιτισμικά ανομοιογενούς πληθυσμού οδήγησε αναπόφευκτα στην ανάπτυξη φυγόκεντρων δυνάμεων, ωθώντας προς την κατεύθυνση της απόσπασης και της ανεξαρτητοποίησης της περιφέρειας από την κεντρική εξουσία. *Το αφομοιωτικό και το διαχωριστικό (αυτονομοιστικό) μοντέλο αντιμετώπισης της εθνικής, πολιτισμικής, θρησκευτικής διαφορετικότητας, παρά την εξωτερική αντιπαλοτητά τους, αλληλοπροϊπιτιθενται και αποτελούν δυο όψεις του ίδιου νομίσματος.*

Οι μπολσεβίκοι ανακήρυξαν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των εθνών, συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος της αποχώρησης και του σχηματισμού ξεχωριστού κράτους. Καταργήθηκαν (νομικά) τα εθνικά και θρησκευτικά προνόμια και αναγνωρίστηκε η ισότητα όλων των λαών της Ρωσίας, η οποία σύμφωνα με τη νέα αντίληψη δε θα έπρεπε να είναι μόνο τυπική, αλλά και πραγματική.

Η ρωσική γλώσσα έπαψε να είναι κρατική γλώσσα και αναγνωρίστηκε η δυνατότητα των άλλων εθνοτήτων να διδάσκονται τη γλώσσα τους στο σχολείο και να τη χρησιμοποιούν στην επαφή τους με τις κρατικές υπηρεσίες. Η αυτοδιάθεση των εθνοτήτων αναγνωρίστηκε ως θεμελιώδης αρχή της εθνικής κρατικής πολιτικής¹⁸. Το σοβιετικό ομοσπονδιακό

κράτος, το οποίο δημιουργήθηκε στα ερείπια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, κλήθηκε να συμβάλει στη συνένωση και συνένωση των λαών και στην υπέρβαση των μεταξύ τους αντι-παραθέσεων και ανταγωνισμών.

Οι Τσιγγάνοι δέχτηκαν θετικά την Οκτωβριανή Επανάσταση και ορισμένοι από αυτούς εντάχθηκαν στις γραμμές του Κόκκινου Στρατού¹⁹. Όμως, η μεγάλη μάζα των Τσιγγάνων δεν ήταν σε θέση να την υπηρετήσει ενεργά. Η επιφυλακτική στάση απέναντι στους Τσιγγάνους, όπως ήδη αναφέραμε, ισχυροποιήθηκε εξαιτίας του ρόλου τους ως υπηρετικό προσωπικό που διασκέδαζε τις εύπορες τάξεις στην προεπαναστατική Ρωσία.

Ορισμένοι από τους εκπροσώπους της Πρόλετκουλτ (όπως ο Μ.Σ. Στεϊπρές) άσκησαν καταλυτική κριτική στη λεγόμενη «τσιγκάνσινα»²⁰, δηλαδή την τσιγγάνικη μουσική και τους χορούς που διεγείρουν —σύμφωνα με τα λεγόμενά τους— «τα κατώτερα ένστικτα, κάνουν το αίμα να κοχλάζει στις φλέβες των αντρών, με απώτερο σκοπό την απόσπαση όσο το δυνατόν περισσότερων χρημάτων».

Οι κριτικοί της «τσιγκάνσινα» σημειώνουν ότι έπαψε να υπάρχει η πραγματική λαϊκή τσιγγάνικη μουσική, η οποία γεννήθηκε στις απέραντες ρωσικές στέπες και πεδιάδες και στους ατέλειωτους δρόμους που διέσχιζαν τα τσιγγάνικα τάμπουρ. Η δημοφιλής στα καπηλειά και τα οιοποιεία ψευδοτσιγγάνικη μουσική αποτελούσε εκπόρνευση, φτηνή απομίμηση της αυθεντικής τσιγγάνικης μουσικής.

Πραγματικά, στη δεκαετία του '20 ήταν της μόδας η μίμηση των τσιγγάνικων τραγουδιών και χορών (για την ακρίβεια, των εξωτερικών στοιχείων εκτέλεσης των τσιγγάνικων τραγουδιών και χορών), που γινόταν συχνά μάλιστα από μη-Τσιγγάνους, και προκάλεσε δικαιολογημένα τη δημόσια κριτική (κριτική σ' αυτές τις τάσεις εκχυδαΐσμού της τσιγγάνικης τέχνης άσκησαν και οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι, όπως ο γνωστός Τσιγγάνος λογοτέχνης Ν.Α. Πανκόφ²¹).

Η πολιτική του σοβιετικού κράτους απέναντι στους Τσιγγάνους είχε δυο βασικούς άξονες:

1) Τη δημιουργία προϋποθέσεων για τη μετάβαση των νομάδων Τσιγγάνων στον εδραίο τρόπο ζωής και την εξασφάλιση της απασχόλησής τους στη σφαίρα της αγροτικής οικονομίας και της βιομηχανίας. Η μετάβαση στον εδραίο τρόπο ζωής εξεταζόταν ως αναγκαία προϋπόθεση υπέρβασης της περιθωριοποίησης των Τσιγγάνων και της ιστορικής καθυστέρησης στην οποία τους καταδίκασε η παλιά κοινωνία.

2) Την υπέρβαση του αναλφαριθμητισμού των Τσιγγάνων και την ανάπτυξη του εθνικού πολιτισμού τους, στη βάση των αρχών του εργατικού διεθνισμού. Μια από τις πλευρές της πολιτιστικής επανάστασης ήταν η υπέρβαση του χάσματος που δημιουργούσε αξεπέραστες δυσκολίες στην πρόσβαση των λαϊκών μαζών στις κατακτήσεις της τέχνης, της επιστήμης και του πολιτισμού γενικότερα, η ανάπτυξη της κουλτούρας των εθνотήτων που διέμεναν στην ΕΣΣΔ με απώτερο σκοπό το σχηματισμό της ενιαίας πολυεθνικής κουλτούρας του σοβιετικού λαού.

Και οι δυο βασικοί άξονες είχαν τελικό στόχο την οργανική ένταξη των Τσιγγάνων στη σοβιετική κοινωνία.

Μετά από τις αντίστοιχες αποφάσεις της σοβιετικής κυβέρνησης (1-10-1926 και 20-2-1928), δίνονται κίνητρα στους Τσιγγάνους που επιθυμούν να εγκατασταθούν μόνιμα σε κάποια αγροτική περιοχή. Σε αυτούς τους Τσιγγάνους χορηγείται δωρεάν κάποια αγροτική

έκταση και σε κάθε οικογένεια δίνονται 500-600 ρούβλια ως οικονομική βοήθεια για να ξεκινήσει την αγροτική καλλιέργεια. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτές τις αποφάσεις της σοβιετικής κυβέρνησης προβλεπόταν η *εθελοντική* (και όχι η υποχρεωτική, αναγκαστική) μετάβαση των Τσιγγάνων στον εδραίο τρόπο ζωής. Από αυτή την άποψη, διαφέρουν τα μέτρα τα οποία προώθησε η σοβιετική κυβέρνηση από την πολιτική της τσαρικής μοναρχίας.

Το 1925 δημιουργήθηκε η Πανρωσική Ένωση Τσιγγάνων, η οποία αποτελεί την πρώτη προσπάθεια συνένωσης των Τσιγγάνων που ήταν διεσπαρμένοι σε όλη τη χώρα. Το 1928 διαλύεται η Ένωση, εξαιτίας του μεγάλου χρέους που δημιούργησε (γύρω στα 15.000 ρούβλια) και τις οικονομικές ατασθαλίες για τις οποίες κατηγορήθηκε η διοίκησή της.

Η Πανερωσική Ένωση Τσιγγάνων, κατά το σύντομο σχετικά χρόνο λειτουργίας της, πραγματοποίησε μια πλατιά εκστρατεία για να πείσει τους νομάδες Τσιγγάνους να περάσουν στον εδραίο τρόπο ζωής και στα τσιγγάνικα κολόζ, τα οποία άρχισαν να δημιουργούνται²². Όμως, οι νομάδες Τσιγγάνοι δεν έδειχναν εμπιστοσύνη όχι μόνο στη σοβιετική κυβέρνηση, αλλά και στους «δικούς τους». Να τι αναφέρει κάποιος Τσιγγάνος για τους νομάδες Τσιγγάνους: «*Αμαθής λαός! Αυτοί δε συμπαθούν εμάς τους εδραίους. Όταν τους λέμε να έρθουν να πάρουν γη, δε μας πιστεύουν, γελάνε και κάποιος μάλιστα είτε: θέλουν να δώσουν χόρτο στο σκύλο*»²³.

Με βάση την απογραφή της 13ης Δεκεμβρίου 1926, οι Τσιγγάνοι στην ΕΣΣΔ έφταναν τους 61.229 (30.308 άντρες και 30.921 γυναίκες), απ' τους οποίους οι 40.943 ζούσαν στη Ρωσική Σ.Σ.Ο.²⁴ Από αρκετές απόψεις, η ζωή των Τσιγγάνων μετά την επανάσταση δισκόληψε. Η αγοροπωλησία αλόγων —μια από τις σημαντικότερες ασχολίες των Τσιγγάνων— έγινε δύσκολη. Η κλοπή των αλόγων προκαλούσε συχνά συγκρούσεις με τους αγρότες. Η σοβιετική κυβέρνηση με αυστηρότητα καταδίωκε τους ζωοκλέφτες. Στις Τσιγγάνες που ασχολούνταν με τη χειρομαντεία άρχισαν να επιβάλλουν μεγάλα πρόστιμα.

Η μετάβαση στο νέο τύπο κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων αποδείχθηκε επίπονη, βασανιστική —για τους Τσιγγάνους— διαδικασία. Οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα υπήρχαν και από την πλευρά της σοβιετικής εξουσίας προς τους Τσιγγάνους και από την πλευρά των Τσιγγάνων προς τη σοβιετική εξουσία.

Ο δεύτερος βασικός άξονας της πολιτικής του σοβιετικού κράτους προς τους Τσιγγάνους, όπως ειπώθηκε, αφορούσε την πραγματοποίηση πολιτιστικής επανάστασης, την υπέρβαση της καθυστέρησης και του αναλφαβητισμού, σημαντικών εμποδίων για την οργανική κοινωνική ενσωμάτωσή τους.

Πρώτο βήμα σε αυτή την κατεύθυνση ήταν η δημιουργία αλφάβητου για τους Τσιγγάνους. Την αποστολή αυτή την ανέλαβε επιτροπή με επικεφαλής τον καθηγητή Μ.Β. Σεργκιέφσκι²⁵, ο οποίος στηρίχθηκε κυρίως στη μελέτη της γλώσσας των Τσιγγάνων της Βόρειας Ρωσίας. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή την προσπάθεια έπαιξε η μεταπτυχιακή φοιτήτρια Γ.Β. Βέντσελ, η οποία συνέλεξε πλούσιο γλωσσικό υλικό από τη ζωή των Τσιγγάνων στο σχολείο, στο θέατρο, στις καθημερινές ασχολίες τους κ.λπ. Το 1927 εκδόθηκε το έργο του καθηγητή Μ.Β. Σεργκιέφσκι «*Από τη σφαίρα της γλώσσας των Ρώσων Τσιγγάνων*» και το 1931 το εγχειρίδιο «*Τσιγγάνικο αλφάβητο*».

Από το 1927 άρχισε να εκδίδεται το πρώτο περιοδικό των Τσιγγάνων στην ΕΣΣΔ «*Ρομανί Ζόρια*», το οποίο από το 1931 μετονομάστηκε σε «*Νέβο Ντρομ*». Σε αυτό το περιοδι-

κό, εκτός από μεταφράσεις έργων από άλλες γλώσσες στη Romani, οι οποίες είχαν σκοπό τη διευκόλυνση της επαφής των Τσιγγάνων με αριστουργήματα του παγκόσμιου πολιτισμού, δημοσιεύονταν έργα για τη ζωή και την ιστορία των Τσιγγάνων, άρθρα για επίκαιρα κοινωνικο-πολιτικά και πολιτιστικά γεγονότα κ.λπ.²⁶

Στη δεκαετία του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ιδρύθηκαν πολλά σχολεία για Τσιγγανόπαιδα ως παραρτήματα των «κοινών σχολείων». Στη Μόσχα εκείνη την περίοδο λειτουργούν τουλάχιστον 3 παραρτήματα σχολείων για τα Τσιγγανόπαιδα. Σχολεία για Τσιγγανόπαιδα υπήρχαν επίσης στην περιοχή του Σμολένσκ, στην Κριμαία και σε άλλες περιοχές της ΕΣΣΔ.

Τα παραρτήματα λειτουργούσαν μόνο για τις πρώτες τάξεις του σχολείου, ενώ στη συνέχεια τα παιδιά εντάσσονταν στις μεγαλύτερες τάξεις των κοινών σχολείων ή πήγαιναν σε κάποιες επαγγελματικές σχολές. Στα σχολεία Τσιγγανοπαίδων διδασκόταν η Romani, εκτός από τη ρωσική γλώσσα. Από τις περιγραφές που βρίσκουμε σε εφημερίδες της εποχής, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η υλικο-τεχνική υποδομή των παραρτημάτων για Τσιγγανόπαιδα ήταν αξιοθρήνητη (όπως φυσικά και των υπόλοιπων μη-τσιγγάνικων σχολείων στην περίοδο αυτή), συχνά μάλιστα δεν υπήρχε καν το απαραίτητο διδακτικό υλικό²⁷.

Το 1932 δημιουργήθηκαν τεχνικές παιδαγωγικές σχολές (πενττέχνικουμ), οι οποίες προετοιμάζαν Τσιγγάνους δασκάλους που θα δίδασκαν στα παραρτήματα Τσιγγανοπαίδων. Συνολικά, γύρω στα 120 άτομα τελείωσαν αυτές τις σχολές, αλλά στην πράξη σχεδόν κανένας από αυτούς δεν έκανε μάθημα σε Τσιγγανόπαιδα. Οι περισσότεροι μετατέθηκαν σε αγροτικά σχολεία και έγιναν δάσκαλοι σε παιδιά άλλων εθνοτήτων.

Η άποψή μας είναι ότι οι Τσιγγάνοι εκπαιδευτικοί είχαν πολλά ενδιαφέροντα πράγματα να διδάξουν και στα παιδιά των Ρώσων, των Ουκρανών, των Εβραίων, των Γερμανών, οι οποίοι ζούσαν στην ΕΣΣΔ. *Στα πλαίσια της παιδαγωγικής αλληλεπίδρασης δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη άμεσης, ευθείας συνάρτησης και αντιστοιχίας της εθνικής, πολιτισμικής ταυτότητας εκπαιδευτών και εκπαιδευόμενων.* Η πολιτισμική ανομοιογένεια και πολυμορφία αποτελεί στοιχείο ζωτικότητας και δυναμισμού, ενώ η εθνική (ή εθνοτική) «καθαρότητα» και ομοιογένεια, στην οποία αποβλέπει η εθνοκεντρική (εθνοτική) ιδεολογία, αποτελεί επικίνδυνη ιδεολογική κατασκευή και οδηγεί στην καλλιέργεια της καχυποψίας και του μίσους στις σχέσεις μεταξύ των εθνών (ή εθνοτικών ομάδων).

Τα πέτρινα χρόνια

Στα 1938-1939 γίνεται αναδιάρθρωση των τεχνικών παιδαγωγικών σχολών (πενττέχνικουμ) για Τσιγγάνους εκπαιδευτικούς και των σχολείων Τσιγγανοπαίδων. Τα σχολεία Τσιγγανοπαίδων καταργούνται και τα Τσιγγανόπαιδα εντάσσονται στα κοινά ρωσόφωνα σχολεία. Οι τεχνικές παιδαγωγικές σχολές για Τσιγγάνους εκπαιδευτικούς ενσωματώνονται στις κοινές παιδαγωγικές σχολές.

Οι εκπαιδευτικές αυτές μεταρρυθμίσεις είναι αδύνατον να γίνουν κατανοητές, αν δεν αναλυθεί το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και η ατμόσφαιρα που δημιουργήθηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1930. Στις παραμονές του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου, η σοβιετική

εξουσία απευθύνεται στα πατριωτικά αισθήματα του πολυπληθέστερου λαού της χώρας, του ρωσικού λαού. Η προπαγάνδα προσανατολίζεται στους έndoξους αγώνες του ρωσικού λαού, ήρωες γίνονται ξανά οι μεγάλοι στρατηλάτες (ο Αλέξανδρος Νέφκσι, ο Κουτούζοφ, ο Σουβόροφ) και υμνούνται οι τσάροι της Ρωσίας, ο Μεγάλος Πέτρος, ο Ιβάν ο Τρομερός κ.λπ. Σε σημαντικό βαθμό βελτιώνεται η αντιμετώπιση της ρωσικής ορθόδοξης εκκλησίας και γενικότερα αποκτά υποστήριξη η ιδεολογία του *μεγαλορωσικού εθνικισμού* σ' όλες τις εκφάνσεις του.

Η αλλαγή στην αντιμετώπιση του εθνικού προβλήματος είναι κατανοητή βέβαια αν υπολογίσει κανείς ότι η ΕΣΣΔ βρισκόταν στις παραμονές ενός μεγάλου πολέμου, αλλά δεν μπορούσε να μην έχει αρνητικές συνέπειες, εξαιτίας του πολυεθνικού, πολυπολιτισμικού χαρακτήρα της.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930 πραγματοποιήθηκε μια ακόμα σημαντική μεταβολή. Στην περίοδο αυτή ολοκληρώνεται η δημιουργία εθνικο-κρατικών μορφών με τη μορφή των αυτόνομων δημοκρατιών στα πλαίσια της Ρωσικής Σ.Σ.Δ. (Καλμίκσαγια, Καπαντινο-Μπαλκάρσαγια, Τσετσενο-ιγκούσαγια, Κόμι κ.λπ.). Οι εθνότητες στις οποίες χορηγήθηκε εθνοπολιτισμική αυτονομία απέκτησαν πλεονεκτική θέση σε σχέση με τις υπόλοιπες²⁸. Στις εθνικές Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, εκτός από τα ρωσόφωνα σχολεία, δημιουργήθηκαν εθνικά σχολεία, στα οποία διδασκόταν η γλώσσα της αντίστοιχης εθνότητας, εκτός από τη ρωσική γλώσσα. Στις εν λόγω Δημοκρατίες εμφανίστηκαν εθνικοί εκδοτικοί οίκοι, εθνικά θέατρα, εθνικά περιοδικά κ.λπ.

Δημιουργήθηκαν τεράστιες δυνατότητες πολιτισμικής άνθησης για αρκετές εθνότητες, οι οποίες ήταν στερημένες από στοιχειώδη πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα. Ταυτόχρονα, η συγκεντροποίηση, η οποία παρατηρείται στη σφαίρα της εθνικής κρατικής οικοδόμησης με τις καταργήσεις μικρών κατατεμαχισμένων εθνικο-κρατικών μορφών (αυτόνομων αγροτικών σοβιέτ, αυτόνομων περιορισμένων περιοχών), δημιούργησε δύσκολες συνθήκες για τις εθνότητες που δεν απέκτησαν κάποια μορφή κρατικής αυτονομίας στις νέες συνθήκες. Οι Τσιγγάνοι ήταν από τις εθνοτικές ομάδες (ethnic groups) που βγήκαν «χαμένες» μετά από αυτές τις διαρθρωτικές αλλαγές.

Η κατάσταση χειροτέρευσε ακόμη περισσότερο, όταν πολλές από τις δικαιοδοσίες στον τομέα της εθνικής πολιτικής, τις οποίες μέχρι τότε συγκέντρωνε η κεντρική εξουσία, μεταβιάστηκαν στις Δημοκρατίες, οι οποίες ακολουθούσαν λιγότερο αντικειμενική και περισσότερο μεροληπτική πολιτική στις σχέσεις τους με τις μικρότερες εθνότητες. Όσο και να φαίνεται εκ πρώτης όψευς παράδοξο, η κεντρική σοβιετική εξουσία ήταν πολύ περισσότερο «ευαισθητοποιημένη» σε ζητήματα αντιμετώπισης των λεγόμενων «μικρών λαών», σε σύγκριση με τις εθνικές Δημοκρατίες.

Γεννιέται το ερώτημα, γιατί οι Τσιγγάνοι δεν απέκτησαν κάποια μορφή κρατικής αυτονομίας; Κατά τη γνώμη μας, δεν είναι ζήτημα «κακής θέλησης» ή προκατάληψης της σοβιετικής εξουσίας για τους Τσιγγάνους. Προκαταλήψεις και στερεότυπα υπήρχαν φυσικά, αλλά οι αιτίες ήταν βαθύτερες. Οι Τσιγγάνοι ήταν διασπασμένοι σ' όλη την επικράτεια της ΕΣΣΔ, οι δεσμοί που τους ένωναν ήταν χαλαροί. Η ενοποίηση γινόταν εφικτή μόνο στο επίπεδο των ξεχωριστών κοινοτήτων (τάμπορ).

Στην ΕΣΣΔ ζούσαν Τσιγγάνοι διαφορετικών ομάδων (Καντεράσα, Λοβαρί, Ρώσοι Ρο-

μά κ.λπ.), υπήρχαν θρησκευτικές διαφορές μεταξύ τους (ορθόδοξοι οι Τσιγγάνοι της Ρωσίας, μουσουλμάνοι οι Τσιγγάνοι της Κριμαίας), όπως επίσης διαφορές στον τρόπο ζωής και στις ασχολίες (νομάδες Τσιγγάνοι, εδραίοι Τσιγγάνοι) κ.λπ. Οι διαφορές αυτές μεταξύ των κοινοτήτων, ως συνήθως, στο επίπεδο της κοινοτικής, εθνοτικής συνείδησης, υπερδιογκώνονταν φαντασιακά, φτάνοντας στο επίπεδο της αντιπαράθεσης. *Τα στοιχεία που χώριζαν τους Τσιγγάνους φαίνονταν περισσότερο απ' αυτά που τους ένωναν.*

Αν υπολογίσει κανείς το μεγάλο αριθμό Τσιγγάνων, οι οποίοι προτιμούσαν να μετακινούνται από περιοχή σε περιοχή και να μένουν «ελεύθεροι» από τις συμβατικότητες του εδραίου βίου, καθώς επίσης τις δυσκολίες που συνάντησαν οι προσπάθειες μόνιμης εγκατάστασής τους, δεν είναι ανεξήγητη η αποτυχία δημιουργίας κάποιας μορφής εθνοτικής-πολιτισμικής αυτονομίας τους.

Μετά την πολιτιστική άνθιση που παρατηρήθηκε στη δεκαετία του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930, στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1930 καθοριστική τάση γίνεται η συρρίκνωση και ο μαρασμός. Τα περιοδικά των Τσιγγάνων σταμάτησαν να εκδίδονται, τα σχολεία για τα Τσιγγανόπαιδα καταργήθηκαν. Μοναδικό κέντρο πολιτιστικής ανάπτυξης παρέμεινε το θέατρο «Ρομέν»²⁹, το οποίο συγκέντρωνε όλη την καλλιτεχνική ελίτ των Τσιγγάνων στην ΕΣΣΔ.

Η κατάργηση των «τσιγγάνικων σχολείων» και η ενσωμάτωση των Τσιγγανοπαίδων στα κοινά σχολεία θεωρούμε ότι ήταν νομοτελειακή εξέλιξη. Τα «τσιγγάνικα σχολεία» (όπως τα λέγανε) έπαιξαν θετικό ρόλο στα πρώτα στάδια της πολιτιστικής επανάστασης, όταν ο αναλφαβητισμός των Τσιγγάνων ήταν σχεδόν καθολικός. Η ένταξη των Τσιγγανοπαίδων στα κοινά σχολεία ήταν προοδευτική εξέλιξη³⁰. Το λάθος ήταν ότι η διαδικασία ένταξής τους στα κοινά σχολεία έγινε εσπευσμένα και δίχως να παρθούν τα απαραίτητα υποστηρικτικά μέτρα στα πλαίσια των κοινών σχολείων.

Στη δίνη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκαν και οι Τσιγγάνοι, μαζί με τους άλλους λαούς της ΕΣΣΔ. Οι Τσιγγάνοι, μαζί με τους Εβραίους και τους Ρώσους, ήταν οι εθνότητες, οι οποίες θα έπρεπε ολοκληρωτικά να εξοντωθούν. Εφευρέθηκε ολόκληρη θεωρία αναγνώρισης, ταξινόμησης και ιεράρχησης των Τσιγγάνων, «απόδειξης» της κληρονομικής τάσης τους προς την εγκληματικότητα για την εξασφάλιση της «νομιμοποίησης» των διώξεων εναντίον τους.

Η ΕΣΣΔ ήταν μια από τις χώρες στις οποίες οι εκκαθαρίσεις, οι εκτελέσεις, οι διώξεις εναντίον των Τσιγγάνων πήραν τεράστιες διαστάσεις. Καταστράφηκαν 52 τσιγγάνικα κολχόζ, έγιναν μαζικές εκτελέσεις Τσιγγάνων στη Λευκορωσία, στα περίχωρα του Λένινγκραντ, στην Κριμαία κ.λπ.

Μια από τις πιο τραγικές σελίδες στην ιστορία του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου ήταν η εκτέλεση από τους Γερμανούς 700 Τσιγγάνων στα περίχωρα του Λένινγκραντ. Οι περισσότεροι από αυτούς εργαζόνταν σε ορχήστρες και χορωδίες της πόλης. Οι Γερμανοί, γνωρίζοντας αυτό το γεγονός, τους χώρισαν σε δυο ομάδες. Οι μισοί τραγουδούσαν και χόρευαν και οι υπόλοιποι έσκαβαν ομαδικό τάφο. Όταν τελείωσε αυτό το τραγικό κοντσέρτο, οι Γερμανοί τους εκτέλεσαν όλους. Πολλοί από αυτούς έπεσαν ζωντανοί στον τάφο. Οι Γερμανοί τους έθαψαν ζωντανούς. Σύμφωνα με το θρύλο, σε αυτή την περιοχή ακούγονται ακόμα τα λυπητερά τραγούδια γνωστών Τσιγγάνων μουσικών³¹.

Όταν ξεκίνησε ο πόλεμος, πολλοί Τσιγγάνοι εντάχθηκαν στις γραμμές του σοβιετικού στρατού, ορισμένοι παρέμειναν στις περιοχές που ζούσαν και άλλοι μετακινήθηκαν σε διαφορετικές περιοχές. Όσο και να φαίνεται παράδοξο, οι Τσιγγάνοι οι οποίοι εντάχθηκαν στις γραμμές του σοβιετικού στρατού είχαν περισσότερες πιθανότητες να επιβιώσουν σε σχέση με τους υπόλοιπους.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου, μεταφέρθηκαν βίαια από τη σοβιετική κυβέρνηση οι Τάταροι της Κριμαίας και άλλοι μουσουλμανικοί λαοί του Καυκάσου στην Κεντρική Ασία, στο Καζακιστάν και σε άλλες περιοχές της ΕΣΣΔ. Πολλοί Τσιγγάνοι, οι οποίοι σε σημαντικό βαθμό είχαν συγχωνευτεί με τους Τατάρους, έπεσαν επίσης θύματα αυτών των διώξεων. Αιτία της μετεγκατάστασης των μουσουλμανικών εθνοτήτων του Καυκάσου ήταν οι οξυμένες σχέσεις της Τουρκίας και της ΕΣΣΔ και η παντουρκική πολιτική που προσπαθούσε να υλοποιήσει σε αυτή την περιοχή —με την υποστήριξη των Γερμανών— η Άγκυρα. Μερίδα των Τατάρων, κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου, πολέμησε με το μέρος των Γερμανών (αυτό το γεγονός, φυσικά, δε δικαιολογεί τον κοινωνικό στιγματισμό ολόκληρων εθνοτήτων).

Ένα καινούριο ξεκίνημα

Μετά το Μεγάλο Πατριωτικό πόλεμο, οι Τσιγγάνοι, ξεριζωμένοι, αποδεκατισμένοι, ξεκινούν νέο κύκλο μετακινήσεων από περιοχή σε περιοχή και πολλοί αρχίζουν ξανά να ζητιανεύουν. Στις 5 Οκτωβρίου 1956, με απόφαση του προεδρείου του Ανώτατου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ, λήφθηκαν νέα διοικητικά μέτρα για την εξασφάλιση της μόνιμης εγκατάστασης των μετακινούμενων Τσιγγάνων. Αυτή την περίοδο δημιουργήθηκαν συνοικίες σε πόλεις, στις οποίες μεταφέρθηκαν και εγκαταστάθηκαν ολόκληρα τάμπορ. Πάρθηκαν μέτρα για την εξασφάλιση εργασίας στους Τσιγγάνους στα εργοστάσια και σε συνεταιρισμούς τεχνιτών (αρτέλ). Πολλοί Τσιγγάνοι ακολούθησαν τα παραδοσιακά για αυτούς επαγγέλματα του μουσικού, του χορευτή κ.λπ. Αρκετοί Τσιγγάνοι παρέμειναν στην ύπαιθρο και ασχολήθηκαν με αγροτικές εργασίες.

Όμως, οι *κρυφές εσωτερικές μετακινήσεις* μεγάλου μέρους των Τσιγγάνων συνεχίστηκαν. Οι Τσιγγάνοι συνήθως εγγράφονταν ως μόνιμοι κάτοικοι κάποιας περιοχής, στην πραγματικότητα όμως σ' αυτή την περιοχή διέμεναν μόνο οι ηλικιωμένοι και τα μικρά παιδιά, ενώ οι υπόλοιποι βρισκόνταν σε μια διαδικασία συνεχών μετακινήσεων από τη μια άκρη της ΕΣΣΔ στην άλλη (συνήθως επισκέπτονταν περιοχές στις οποίες ζούσαν συγγενείς τους)³².

Με βάση την επίσημη στατιστική, οι Τσιγγάνοι της ΕΣΣΔ το 1979 ήταν 209.000 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 έφταναν στις 230.000. Η δημογραφική τους ανάπτυξη είναι ταχύτατη. Ο πραγματικός αριθμός των Τσιγγάνων είναι σίγουρα μεγαλύτερος, αλλά απουσιάζει ακριβή καταγραφή τους.

Χαρακτηριστικό στοιχείο των Τσιγγάνων στη Ρωσία είναι το *υψηλό ποσοστό εκείνων οι οποίοι κατέχουν τη «δική τους» γλώσσα (Romani) σε σχέση με άλλες εθνότητες*. Στην απογραφή του 1989, τέθηκε το ερώτημα σε ποιο βαθμό κατέχετε τη γλώσσα της εθνικότητάς σας (γνώση και χρήση στην καθημερινή ζωή). Αποδείχθηκε ότι το 85,8% των Τσιγγάνων

γνωρίζουν τη Romani και την εκλαμβάνουν ως ιδιόμορφο εθνικό σύμβολο (σημείο ένταξης στη συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα)³³. Οι Τσιγγάνοι ανήκουν στην ομάδα των εθνοτήτων οι οποίες σε μεγαλύτερο βαθμό κατέχουν τη «δική» τους γλώσσα. Η σημασία αυτού του δείκτη αυξάνεται, αν αναλογιστεί κανείς ότι, σε αντίθεση με άλλες εθνότητες, οι Τσιγγάνοι δεν έχουν τα προνόμια κάποιας μορφής κρατικής αυτονομίας.

Σύμφωνα με την ίδια απογραφή, το 42,8% των Ουκρανών, το 36,2% των Λευκορώσων, το 44,5% των Ελλήνων, το 41,8% των Γερμανών και το 8,9% των Εβραίων, που διαμένουν στη Ρωσική Ομοσπονδία, είναι γνώστες της γλώσσας της εθνικότητάς τους. Υψηλό ποσοστό κατοχής της γλώσσας της εθνικότητάς τους παρατηρείται στους Τατάρους της Κριμαίας (89,4%), στους Κιργκίζιους (89,5%), στους Αζερμπαϊτζανούς (84,2%).

Τα Τσιγγανόπαιδα φοιτούν μαζί με τα παιδιά άλλων εθνοτήτων στις ίδιες τάξεις (μετά τις γνωστές αποφάσεις της σοβιετικής κυβέρνησης), ενώ αποφεύγεται η δημιουργία ξεχωριστών σχολείων Τσιγγανόπαιδων³⁴. Επί σοβιετικής εξουσίας στα Τσιγγανόπαιδα χορηγούνταν εντελώς δωρεάν στην αρχή του σχολικού χρόνου όλα τα απαραίτητα είδη ένδυσης, υπόδησης, αθλητικές φόρμες, χαρτικά είδη, βιβλία κ.λπ. (υπήρχε ειδικό ταμείο στα σχολεία για αυτές τις περιπτώσεις). Αξίζει επίσης να σημειωθεί το γεγονός ότι στα σοβιετικά σχολεία τα παιδιά γευμάτιζαν δωρεάν (ή έναντι κάποιας εντελώς συμβολικής πληρωμής³⁵) στα σχολεία.

Μια δεύτερη ομάδα κινήτρων, που χρησιμοποιήθηκαν για την ένταξη των Τσιγγανόπαιδων στη σχολική ζωή, ήταν η δημιουργία ομάδων ενδιαφερόντων και ερασιτεχνικών δραστηριοτήτων (μουσικής, χορού, θεάτρου, αθλητισμού). Τέτοιες ομάδες (κρουζίκι), οι οποίες διέθεταν ξεχωριστές σχολικές αίθουσες για κάθε δραστηριότητα, αποτέλεσαν πόλο έλξης για τα Τσιγγανόπαιδα. Συχνά οι ορχήστρες και οι χορωδίες, που δημιουργούσαν τα Τσιγγανόπαιδα, διέπρεπαν και αναγνωρίζονταν στο επίπεδο της πόλης και της ευρύτερης περιοχής.

Νέες περιπέτειες για τους Τσιγγάνους

Στη μετασοβιετική Ρωσία, οι επιχορηγήσεις και τα κίνητρα για την ένταξη των Τσιγγανόπαιδων έχουν πάψει να υπάρχουν. Τα σχολεία είναι σε εξαιρετικά δύσκολη οικονομική κατάσταση και οι δάσκαλοι ολόκληρους μήνες δεν παίρνουν ακόμα και αυτό τον πενιχρό μισθό τους. Οι δάσκαλοι χάνουν το ενδιαφέρον τους προς την εκπαιδευτική διαδικασία και περιορίζονται στην τυπική εκτέλεση των καθηκόντων τους. Οι αυτοπυρπολήσεις δασκάλων στη Ρωσία είναι ενδεικτικό παράδειγμα της απόγνωσης και της απελπισίας τους.

Τα παιδιά δε σιτίζονται πλέον στο σχολείο, με αποτέλεσμα να γίνει συνηθισμένο το φαινόμενο της λιποθυμίας στην τάξη των παιδιών από φτωχότερες οικογένειες, λόγω πείνας. Η διεύθυνση των σχολείων κάνει διαρκώς εράνους, ζητώντας από τους γονείς των μαθητών να πληρώσουν τα έξοδα για στοιχειώδεις λειτουργικές ανάγκες του σχολείου, τις οποίες δεν καλύπτει πλέον ο κρατικός προϋπολογισμός.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σε αυτές τις συνθήκες πολλοί Τσιγγάνοι πληρώνουν πολλά χρήματα για να κάνουν ιδιαίτερα μαθήματα στα παιδιά τους και εξασφαλί-

ζουν δάσκαλο μουσικής για να μάθουν κάποιο μουσικό όργανο. Έτσι, αρκετά Τσιγγανόπαιδα διαπρέπουν στο χώρο της τέχνης (μουσική, τραγούδι, χορός, θέατρο).

Παρ' όλα αυτά, σημαντική μερίδα των Τσιγγανοπαίδων φοιτούν μέχρι τη Γ'-Δ' τάξη του σχολείου και, στη συνέχεια, το εγκαταλείπουν (η υποχρεωτική εκπαίδευση στη Ρωσία φτάνει τα δέκα χρόνια³⁶), ενώ συνηθισμένο φαινόμενο είναι η *άτακτη φοίτησή τους*.

Το τελευταίο διάστημα παρουσιάστηκε έντονη οικονομική διαφοροποίηση στους Τσιγγάνους. Στις φτωχές οικογένειες οι γυναίκες είναι αναγκασμένες να ασχοληθούν με τη χειρομαγεία για να συμπληρώσουν το εισόδημα της οικογένειας, ενώ εμφανίζεται ξανά το φαινόμενο της επαιτείας. Δεν είναι λίγοι οι Τσιγγάνοι οι οποίοι, απογοητευμένοι από την έλλειψη της «οικονομίας της αγοράς», δηλώνουν: *«με τους κομμουνιστές περνούσαμε καλύτερα»*.

Οι τεράστιοι φόροι, που επιβλήθηκαν από τη νέα εξουσία, πλήττουν τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις και τους συνεταιρισμούς τεχνιτών, στους οποίους εργάζονταν παραδοσιακά πολλοί Τσιγγάνοι³⁷. Η γενικότερη τάση κοινωνικής αποξένωσης και η έντονη κοινωνική διαφοροποίηση στους ίδιους τους Τσιγγάνους προκαλούν την αποδυνάμωση και αποσύνθεση των ενδοκοινωνικών δεσμών του τάμπουρ και την ισχυροποίηση των «εσωτερικών τριβών», εξαιτίας της έξαρσης των ατομικών συμφερόντων.

Το τελευταίο διάστημα αναπτύσσεται και αποκτά κρατική υποστήριξη η ιδεολογία του εθνοτισμού, οι εκπρόσωποι του οποίου προτάσσουν το διαχωριστικό εκπαιδευτικό μοντέλο, προτείνοντας τη φοίτηση των Τσιγγανοπαίδων σε «ειδικά» για αυτά σχολεία. Το υπουργείο Παιδείας της Ρωσίας προσανατολίζεται στην κατεύθυνση ανάπτυξης της «*εθνοτικής παιδείας των Τσιγγάνων της Ρωσίας*» και «*της ανάπτυξης ενός εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος για τους Τσιγγάνους*»³⁸. Μια τέτοια «ειδική» παιδαγωγική μεταχείριση συναντά την αντίδραση των ίδιων των Τσιγγάνων, οι οποίοι αρνούνται να στείλουν τα παιδιά τους σε «ειδικά» τμήματα Τσιγγανοπαίδων.

Παρόμοια εκπαιδευτική πολιτική καταργεί τις θετικές πλευρές της διεθνοτικής προσέγγισης, η οποία επικράτησε στην ΕΣΣΔ και στηρίχθηκε στην ανάπτυξη *πολυεθνικών σχολείων*. Στο όνομα της διατήρησης της πολιτισμικής και εθνοτικής ιδιαιτερότητας των Τσιγγάνων προωθείται η πολυδιάσπαση του ενιαίου πολυεθνικού σχολείου, η δημιουργία σχολείων πολλαπλών τύπων και η περιθωριοποίηση και γκετοποίηση των Τσιγγανοπαίδων σε σχολεία δευτέρας κατηγορίας.

Δεν είναι τυχαίο ότι η πρόταξη της «εθνοτικής παιδείας» και η υιοθέτηση του διαχωριστικού (αυτονομιστικού) εκπαιδευτικού μοντέλου συνοδεύτηκε με την *αναγέννηση του μεγαλωρωσικού εθνικισμού*³⁹. Η ιδεολογία της φυλετικής και πολιτισμικής «καθαρότητας» αποκτά όλο και περισσότερο τη στήριξη των κρατικών φορέων και υιοθετείται από μεγάλο αριθμό κομμάτων ολόκληρου του πολιτικού φάσματος⁴⁰.

Φασιστικές τάσεις εμφανίζονται σε τμήμα της ρωσικής νεολαίας⁴¹. Τα συνθήματα «*Η Ρωσία στους Ρώσους*», «*Εξω οι μαύροι από τη Ρωσία*»⁴², «*Εξω οι ξένοι από τη Ρωσία*»⁴³ διαδίδονται. Ο εθνικισμός και η ξενοφοβία αποτελούν αθόρμητη αντίδραση στην καπιταλιστικοποίηση της κοινωνίας και στην προσβολή των εθνικών αισθημάτων που προκαλεί η αλόγιστη εξάπλωση και επιβολή «δουτικών» αξιών.

Το κόμμα του Μπαρκασόφ «Ρωσική εθνική εθνότητα» στηρίζει την ιδεολογία του σ' αυτά τα συνθήματα και χρησιμοποιεί δίχως αναστολές τις ναζιστικές οβστικές και άλ-

λους φασιστικούς συμβολισμούς στην πρακτική του. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες εκτιμήσεις, το 40% των μελών του είναι νέοι κάτω των 20 ετών. Οι μνήμες της γενοκτονίας ολόκληρων λαών (οι Τσιγγάνοι ήταν ένας απ' αυτούς) την περίοδο του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου είναι νωπές, αλλά για μια ακόμα φορά φαίνεται να επιβεβαιώνονται τα λόγια του Χέγκελ: «...αυτό που διδάσκουν η πείρα και η ιστορία, οι λαοί και οι κυβερνήσεις ποτέ δεν το έμαθαν από την ιστορία και ποτέ δεν ενέργησαν σύμφωνα με τα συμπεράσματα που θα μπορούσε να βγάλει κανείς απ' αυτήν»⁴⁴. Ας ελπίσουμε αυτή τη φορά οι λαοί να διδαχθούν, πριν να είναι πολύ αργά.

Σημειώσεις

1. Fraser A., *Οι Τσιγγάνοι*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 1997, σ. 48.
2. Η επιστημονική κατανόηση της θέσης και του ρόλου μιας εθνοτικής ομάδας (ethnic group) δεν μπορεί να στηρίζεται μόνο στην αυτοαντίληψη της, στο μύθο, τον οποίο κάθε ομάδα κατασκευάζει για τον εαυτό της.
3. Πασπάτη Α.Γ., *Μελέτη περί των Ατσιγγάνων και της γλώσσας αυτών*, Αθήνα, Εκάτη, 1995, σ. 123.
4. Δηλ. «Ουκρανούς». Βλ. Μπαράνικοφ Α.Π., *Τσιγγάνοι ΣΣΣΡ*, Μοσκόβα, Τσεντριζντάτ, 1931.
5. Η αντίληψη ότι η κλοπή και η απάτη απορρέουν από την τσιγγάνικη «φύση» είναι εξαιρετικά εξαπλωμένη και στις μέρες μας. Η νατουραλιστική αυτή άποψη είναι εξαιρετικά χρήσιμη, διότι συγκαλύπτει τις πραγματικές αιτίες που δημιουργούν την παραβατικότητα και την «απόκλιση» των Τσιγγάνων από τις κοινωνικές «νόρμες». Η παραβατική συμπεριφορά της κάθε καταπιεζόμενης κοινωνικής ομάδας αποτελεί μηχανισμό αυτοάμυνας της σε συνθήκες περιθωριοποίησης και γκετοποίησης.
6. Η ντεσιτίνα είναι ισοδύναμη με 1,0925 του εκταρίου.
7. Ε. Ντρούς, Α. Γκέσλεφ, *Τσιγγάνοι*, Μοσκόβα, Σοβιέτσκι πιατέλ, 1990, σ. 26.
8. Μπαράνικοφ Α.Π., *Τσιγγάνοι ΣΣΣΡ*, Μοσκόβα, Τσεντριζντάτ, 1931, σ. 28.
9. Θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε ότι ο νομαδικός τρόπος ζωής (για την ακρίβεια, οι συνεχείς μετακινήσεις) αποτελεί φυλετικό χαρακτηριστικό τους, να μετατρέπουμε την ανάγκη σε αρετή, παρουσιάζοντας ορισμένα ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένα γνωρίσματα μέρους των Τσιγγάνων ως συστατικά στοιχεία μιας εξωιστορικής, βιολογικά προσδιορισμένης τσιγγάνικης «φύσης».
10. Fraser A., *Οι Τσιγγάνοι*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 1997, σ. 239.
11. Τάμπορ είναι μια ομάδα οικογενειών Τσιγγάνων που έχουν κοινή καταγωγή, διαμένουν ή μετακινούνται μαζί.
12. Η ταινία αυτή του Ε. Λοτιάν, παραγωγής του 1976, έγινε στη βάση πρώιμων διηγημάτων του Μ. Γκόρκι.
13. Πασπάτη Α.Γ., *Μελέτη περί των Ατσιγγάνων και της γλώσσας αυτών*, Αθήνα, Εκάτη, 1995, σ. 14.
14. Α.Β. Γκέριμαν, *Μπιμπιογραφία α Τσιγγάνων. Ουκαζάτελ στατέι σ 1780 πο 1930*, Μοσκόβα, Τσεντριζντάτ, 1930.
15. Για τα χαρακτηριστικά της αυταρχικής αντιμετώπισης επιμέρους κοινωνικών ομάδων από την κατεστημένη εξουσία βλ. Σκουλάς Γ., «Εισαγωγή στα θεμέλια του αυταρχισμού», *Βήμα των κοινωνικών επιστημών*, τ. 21, Μάιος 1997.
16. Καρ Ε.Χ., *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, Υποδομή, Αθήνα 1977, τ. 1, σ. 340.
17. Η διαφορά στη σύνθεση του πληθυσμού σχετίζεται με την απόσχιση μεγάλων δυτικών περιοχών από τη Ρωσία.
18. *Διακήρυξη των δικαιωμάτων των λαών της Ρωσίας. 15-11-1917, Διακήρυξη των δικαιωμάτων του εργαζόμενου και εκμεταλλεζόμενου λαού. 25-1-1918// Νισαστογιαφισιά γιουμπιλεϊ*, Μοσκόβα, Τέρα, 1992, σσ. 72-73.
19. Στην ταινία του Ε. Κεοσιάν *«Οι ασύλληπτοι εκδικητές»* παρουσιάζονται οι περιπέτειες μιας ομάδας παιδιών —«εκδικητών»— που πολεμούν εναντίον των συμμοριών και των «λευκών» αντεπαναστών. Πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτή την ταινία διαδραματίζει ένα Τσιγγανόπαιδο, ο Ιάκωβος, που με πονηριά καταφέρνει να μεθύσει και να θέσει εκτός μάχης μια ολόκληρη συμμορία επικινδύνων ληστών.

20. Αναλυτική εξέταση των συζητήσεων για τον τσιγγάνικο πολιτισμό περιλαμβάνεται στο βιβλίο των Ε. Ντρούτς, Α. Γκέσλερ, *Τσιγγάνοι, Μοσχάβ, Σοβιέτσκι πιατέλ*, 1990.

21. Ο Ν.Α. Πανκόφ προερχόταν από γνωστή καλλιτεχνική οικογένεια και ήταν συγγενής με τη γυναίκα του γιου του Λ. Τολστόι, η οποία η ίδια ήταν Τσιγγάνα. Οι γονείς του εργάστηκαν σε ορχήστρες της Μόσχας και της Πετρούπολης. Ο ίδιος μελέτησε τον τσιγγάνικο φολκλόρ και κατάφερε να συλλέξει και να διαδώσει μεγάλο αριθμό τραγουδιών των Τσιγγάνων της Ρωσίας.

22. Το 1931 είχαν δημιουργηθεί 25 κολχόζ Τσιγγάνων, στα οποία είχαν ενταχθεί 490 οικογένειες. Σε έκθεση για την κατάσταση των Τσιγγάνων αναφέρεται ότι τα όργανα εξουσίας κατά περιοχές «*δεν δίνουν την απαραίτητη προσοχή και δεν υπολογίζουν τις ιδιαιτερότητες αυτών των εθνοτήτων*» (Ε. Ποπόβα, Μ. Βρούλ, «Τσιγγάνοι β Σοβιέτς ΣΣΡ», *Σοβιέτσκιε στροϊτελσβο*, 1932, σ. 124).

23. Μπαράνικοφ Α.Π., *Τσιγγάνοι ΣΣΣΡ*, Μ. Τσεντριζντάτ, 1931, σ. 77.

24. Μπαράνικοφ Α.Π., *Τσιγγάνοι ΣΣΣΡ*, Μ. Τσεντριζντάτ, 1931, σ. 36.

25. Στην επιτροπή αυτή μετείχαν επίσης ο Ν.Α. Πανκόφ, η Ν.Α. Ντουντάροβα, ο Τ.Α. Ραγκόζεβ, η Τ.Β. Βέτσελ κ.λπ.

26. Αυτή την περίοδο αρχίζει η συστηματική ενασχόληση με την ιστορία και τον πολιτισμό των Τσιγγάνων. Γίνεται μια πρώτη προσπάθεια δημιουργίας βιβλιογραφικού καταλόγου για τους Τσιγγάνους. Ο Α. Γκέριμαν συντάσσει τον πρώτο βιβλιογραφικό κατάλογο, στον οποίο περιέχονται 692 αναφορές για Τσιγγάνους στη ρωσική προεπαναστατική και στη σοβιετική βιβλιογραφία (Α.Β. Γκέριμαν, *Μπιμπλιογράφια α Τσιγγάνοι. Ουκαζάτελ στα-τεϊ σ 1780 πο 1930*, Μοσχάβ, Τσεντριζντάτ, 1930).

27. *Βετσέρναγια Πράβντα*, 2-11-1931, *Βετσέρναγια Πράβντα*, 31-12-1931.

28. *Εθνολόγια*, Μοσχάβ, Όμπτσεσβο Ζνάνε, 1997, σ. 228.

29. Το θέατρο «Ρομέν» είναι το πρώτο στον κόσμο επαγγελματικό θέατρο των Τσιγγάνων. Ιδρύθηκε στη Μόσχα το 1931.

30. Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα εθνικά σχολεία, τα οποία δημιουργήθηκαν στις Δημοκρατίες και στις αυτόνομες Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, ήταν σε σημαντικό βαθμό σχολεία δευτέρας κατηγορίας σε σχέση με τα ρωσόφωνα σχολεία και το επίπεδο εκμάθησης της γλώσσας βρισκόταν σε χαμηλά επίπεδα. Το μεγάλο πρόβλημα ήταν και παραμένει η συμβίωση, η αλληλεπίδραση και ο αλληλοπολιτισμός παιδιών από διαφορετικές εθνο-πολιτισμικές ομάδες στην ίδια τάξη.

31. Ε. Ντρούτς, Α. Γκέσλερ, *Τσιγγάνοι, Σοβιέτσκι πιατέλ*, 1990.

32. Ο ακριβής αριθμός των μετακινούμενων Τσιγγάνων είναι αδύνατον να προσδιοριστεί, διότι τέτοιου είδους έρευνες δεν πραγματοποιήθηκαν. Γενικότερα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, μετά την προαναφερθείσα απόφαση του Ανωτάτου Σοβιέτ το 1956, το σοβιετικό κράτος παύει να εκδηλώνει το ενδιαφέρον και τη φροντίδα που είχε εκδηλώσει για την κοινωνική ένταξη των Τσιγγάνων τα 15 πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση του 1917.

33. Στο σημείο αυτό θα έπρεπε να σημειωθεί ότι οι Τσιγγάνοι της ΕΣΣΔ μιλούσαν σε 8 διαφορετικές διαλέκτους. Η απόπειρα δημιουργίας πρότυπης τσιγγάνικης γλώσσας, η οποία έγινε από τον Μ. Σεργκιέφσκι, στηρίχθηκε στη διάλεκτο των Τσιγγάνων της Βόρειας Ρωσίας. Η δεύτερη σημαντική προσπάθεια σ' αυτή την κατεύθυνση πραγματοποιήθηκε από τους Ρ. Ντεμέτερ και Π. Ντεμέτερ να δημιουργήσουν ρωσο-τσιγγάνικο λεξικό στη βάση της διαλέκτου των Καλντεράσα. Σε μελλοντικές προσπάθειες είναι αναγκαίο να υπολογιστούν σε μεγαλύτερο βαθμό οι γλωσσικές ποικιλίες της *Romani*.

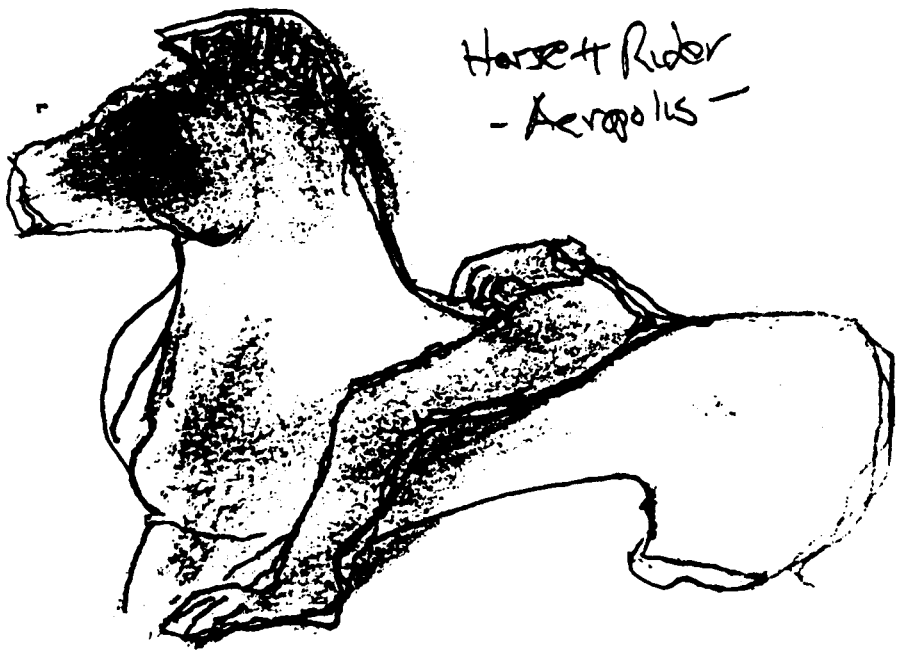
34. Η προσπάθεια δημιουργίας ξεχωριστών τάξεων Τσιγγανοπαίδων, που έγινε σε ορισμένα σχολεία, συνάντησε τη σθεναρή αντίδραση των ίδιων των Τσιγγάνων, οι οποίοι θέλουν τα παιδιά τους να φοιτούν μαζί με τα υπόλοιπα παιδιά.

35. Τα παιδιά από φτωχότερες οικογένειες ατελευθερώνονταν από την υποχρέωση καταβολής ακόμη και αιτής της καθαρά συμβολικής πληρωμής.

36. Δεν υπάρχουν έρευνες για τη διαρροή από την υποχρεωτική εκπαίδευση στη Ρωσία. Το σίγουρο είναι ότι το τελευταίο διάστημα οξύνεται το πρόβλημα της πρόωξης εγκατάλειψης του σχολείου Τσιγγανοπαίδων και μη Τσιγγανοπαίδων. Σύμφωνα με πολύ συντηρητικούς επίσημους υπολογισμούς, στη σύγχρονη Ρωσία περίπου 2.000.000 παιδιά έχουν μείνει στο δρόμο δίχως κηδεμόνα. Η σημερινή κατάσταση θυμίζει τις συνθήκες στη Ρωσία την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και του εμφυλίου πολέμου, όταν ο αναλφάβητισμός και η νεανική εγκληματικότητα είχαν αποκτήσει καταστροφικές διαστάσεις.

37. Οι Τσιγγάνοι για τους οποίους γίνεται λόγος είναι οι Καλντεράσα και οι πρόγονοι τους κατοικούσαν στη Μολδαβία. Μετά την τελευταία απόφαση (του 1956) της σοβιετικής κυβέρνησης για τους Τσιγγάνους, τους δόθηκε δωρεάν η έκταση που διαμένουν σήμερα και έφτιαξαν οι ίδιοι τα σπίτια τους.

38. *Εκπαίδευση Τσιγγάνων. Ανάπτυξη διδακτικού υλικού*, ΓΓΛΕ, Αθήνα, 1996, σ. 291.
39. «Είμαστε απόλυτα πεπεισμένοι για τη μεγαλοσύνη του ρωσικού εθνικού πνεύματος και την άπειρη ζωδόχα δύναμη της Ρωσίας» (Ελεμέντι, τ. 1, σ. 3).
40. Ακόμη και η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ρωσικής Ομοσπονδίας υιοθετεί την εθνικιστική ιδεολογία.
41. «Ο φασισμός μας ενδιαφέρει από πνευματική, ιδεαλιστική άποψη, ως η ιδεολογία η οποία, μέσω της μεταστροφής στον εθνικό παράγοντα, επιδιώκει να υπερβεί την ταξική αντιπαράθεση στην κοινωνία. Συμπαθούμε τις ιδέες του ηρωισμού, της σχεδόν ιπποτικής αυτοθυσίας, οι οποίες είναι αδιαχώριστες από το φασιστικό στυλ» (Ελεμέντι, τ. 1, σ. 4).
42. Στην κατηγορία των μαύρων εντάσσονται όχι μόνο οι νέγροι, αλλά και οι μελαφοί Καυκάσιοι και οι εξίσου μελαφοί Τσιγγάνοι.
43. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, όλοι οι μη Ρώσοι είναι ξένοι, οι οποίοι θα πρέπει το γρηγορότερο να απελαθούν.
44. Χέγκελ Γ., *Φιλοσοφία της ιστορίας*, Αθήνα, σ. 16.

Lewrence Ferlinghetti